

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ НА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ПРОСТОРУ И СТВАРАЊЕ КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

Издавач
Српски културни центар Вуковар

За издавача
Срђан Секулић

Уредник
Вељко Максић

Лектори
Милица Шарчевић и Милица Вујић

Превод сажетака
Јасмина Гагулић Лалић

Графичка припрема
Славко Бубало

Штампа
„Ситореклам” Вуковар

Тираж
300 примерака

ISBN

CIP запис доступан у електронском каталогу Градске и
свеучилишне књижнице у Осијеку под бројем

Фотографија на насловној страни:
Војна болница у Бршадину, поштанска разгледница
(из фонда Српског културног центра Вуковар)

Први светски рат на јужнословенском простору и
стварање Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца

Зборник радова са научног скупа одржаног
у Вуковару 9. и 10. новембра 2018. године

Уредио
Вељко Максић

Вуковар
2021.

Садржај/ Contents

Предговор/ Preface	7
Милан Мицић, Српски добровољци у Великом рату (1914–1918). Мотиви, очекивања, употреба / Milan Micić Serbian Volunteers in the Great War (1914–1918). Motives, Expectations, Use.....	13
Урош Шешум, Василије Трбић, од хиландарског јерођакона до српског велешког војводе. Прилог изучавању биографије 1881-1906./ Uroš Šešum Vasilije Trbic–From the Hilandar Monastery Hierodeacon to Serbian Veles Duke. An Appendix to Biographic Study 1881–1906	29
Филип Шкиљан, Крај Првог свјетског рата у Хрватској и Славонији – дезертерство и зелени кадар између прољећа и јесени 1918. године / Filip Škiljan The Ending of WWI in Croatia and Slavonia–Desertion and Green Cadres Between Spring and Autumn in 1918	53
Срђан Секулић, Војна болница „Дрвени Беч” у Бршадину за време Првог светског рата / Srđan Sekulić Military Hospital “Wooden Vienna” in Bršadin During World War I	73
Вељко Максић, Мобилизација школства–активности просветних радника и ученика током Првог светског рата у западном Срему / Veljko Maksić Mobilization of Education–Education in Western Srijem During World War I	85
Милан Гулић, Ступање српске војске на подручје Срема, Славоније и Барање новембра 1918. године / Milan Gulić The Entry of the Serbian Army in the Area of Srijem, Slavonia and Baranja in November 1918	125
Александра Колаковић, Распад Хабзбуршке монархије и стварање државе Јужних Словена. Прилог проучавању улоге Француза у развоју идеје југословенства / Aleksandra Kolaković The Breakdown of the Habsburg Monarchy and the Establishment of the State of South Slavs. An Appendix to the Study of the Role of the French in the Development of the Yugoslav Idea	155
Биљана Стојић, Станислав Краков и стварање Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца/ Biljana Stojić Stanislav Krakov and the Creation of Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes	171
Драган Теодосић, Сједињење Јужних Словена у контексту дипломатске борбе за Банат између Краљевства СХС и Краљевине Румуније 1918–1919 / Dragan Teodosić The Union of South Slavs in the Context of the Diplomatic Fight for Banat between the Kingdom of SCS and the Kingdom of Romania 1918–1919	189
Програм скупа / Conference Program	223
Фотографије са скупа / Pictures from the Conference	227

Др Урош Шешум
Филозофски факултет, Универзитет у
Београду
Београд, Република Србија

**Василије Трбић, од хиландарског јерођакона до српског
велешког војводе
(Прилог изучавању биографије 1881–1906)**

Ураду је дата критика аутобиографских података у мемоарима Василија Трбића, српског четничког војводе из времена српске четничке акције у Старој Србији с почетка 20. века. Искизи у мемоарима поређени су са необјављеном архивском грађом српског порекла те објављеном грађом српског и аустроугарског порекла и другим објављеним српским изворима.

Кључне речи: *Василије Трбић, Хиландар, Македонско питање, српска четничка акција, Стара Србија.*

Василије Трбић био је један од најзначајнијих војвода из времена српске четничке акције с почетка 20. века у Старој Србији. За собом је оставио мемоаре, у којима је до најситнијих детаља описан његов живот до 1944. године. Поред сопствених доживљаја, Трбић је у својим сећањима оставио значајне податке за историју Старе Србије, посебно за период четничке акције, балканских и Првог светског рата. Педантно и тачно бележење датума и детаљно описивање готово свих догађаја у којима је узео учешћа упућују на помисао да је током година водио дневник те да је дневничке белешке доцније преуобличавао у мемоаре. Мемоаре није објавио за живота, иако је свакако то намеравао. Рукопис Трбићевих мемоара, похрањен у Архиву Српске академије наука и уметности објавили су Александар Драшкович и Стојанче Ристевски тек 1996. године. Мемоарске белешке Василија Трбића данас представљају једине објављене мемоаре четничког војводе из времена српске четничке акције те су услед тога незаобилазан извор за изучавање овог сегмента српске

историје¹. Поређење Трбићевих мемоара и његових сачуваних писама с почетка 20. века са *Пламеном четништва*, романсираном, али фактографски врло поузданом историјом четничког покрета Станислава Кракова, намеће закључак да је војвода Василије био један од главних Краковљевих информатора. Делови *Пламена четништва* који описују Трбићево деловање пропраћени су датумима које и Трбић даје у својим мемоарима и писмима, али и детаљима који су само војводи могли бити познати.² Везу између навода Трбића и Кракова осведочавају и Трбићеве бележнице сачуване у Фонду Станислава Кракова у Архиву Југославије у Београду.³ Будући да је у *Пламену четништва* Краков дао хронику четничке акције до лета 1905, подаци о Трбићу у поменутом делу се односе на период његовог деловања пре именована за војводу и стицања славе у српском јавном мњењу. Краков је поклатио потпуно поверење Трбићу као информатору те је први у јавности изнео опис његовог животног пута од калуђера до четничког војводе. Верујући Трбићу на реч, Краков је заправо омогућио војводи да „исправи” своју биографију и читалачкој публици посредно презентује улепшану и хероизовану слику своје прошлости до тренутка када је као војвода повео чету. За разлику од дела мемоара у коме је описао свој живот до краја 1905, а за који готово да није било сведока који би потврдили или опорекли његове наводе, и у коме је често извртао факте, Трбић је период свог живота од 1906. до 1912. описао у складу с чињеницама, што се јасно види приликом поређења навода у меморима са архивском грађом и сећањима савременика који су с њим учествовали у догађајима о којима је писао. Војвода је свакако био свестан да би лажно приказивање доживљаја, почевши од 1906, изазвало реакцију савременика и познаника. Нека врста живе

¹ Споменица Јована Бабунског, односно нека врста издиктиране аутобиографије овог војводе, казивана Јовану Хаџи–Васиљевићу, не представља мемоаре у правом смислу. Мемоари Павла Блажарића, шефа горског штаба, иако представљају успомене четничког старешине нису војводски мемоари. Поједине доживљаје и сећања из четничке акције објавио је и војвода Коста Пећанац, док је војвода Крста Ковачевић у једном новинском чланку, доцније штампаном у виду брошуре, изнео казивање о својим четничким доживљајима. (Јован Хаџи–Васиљевић, ур., *Јован С. Бабунски о себи, Споменица Јована Бабунског* (Нови Сад 1921); Павле Блажарић, *Мемоари, Божица Младеновић*, ур. (Лепосавић 2006); *Крста Трговишки војвода*, (Скопље 1934); Коста Миловановић Пећанац, *Четничка акција 1903–1912* (Београд 1933).

² Станислав Краков, *Пламен четништва* (Београд 1930), 75–76, 98–100, 114–117, 134–135, 142, 146–148, 178–181.

³ Србија (даље: СР), Архив Југославије (даље: АЈ), фонд Станислава Кракова, 102, Фасцикла (даље: Ф.)3.

опомене која је велешком војводи налагала да се држи истине био је бивши четник Драгиша Стојадиновић. Четник Драгиша је четовао са Трбићем 1907, а још 1908–1909 почео је да објављује своје четничке успомене.⁴ Исти је 1939, као неку врсту критике на Трбићев чланак у часопису *Јужни Преглед* из 1930. о Борби код Дренова 1907. објавио у листу *Време* сопствени опис исте борбе, базиран на исказима свих тада живих четника учесника⁵ те је Трбићу било јасно да ће свако узмицање од чињеница наићи на Стојадиновићеву реакцију. Чињеница, да су као грађа за био-биографију Василија Трбића до почетка 1906, до сада коришћени подаци које је оставио он сам, непосредно у мемоарима или посредно преко Станислава Кракова, мотивисала је истраживање чији су резултати приказани у овом раду. За критику текста мемоара који третира период до 1906. коришћена је првенствено архивска грађа из Архива Србије у Београду, објављена архивска грађа српског порекла у едицији *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, објављени аустроугарски документи из бечких архива и, у мањој мери, сећања савременика и литература.

Долазак у Србију, школовање и одлазак у манастир

Потоњи војвода Василије свој живот до доласка у манастир Хиландар, односно детињство и рану младост, представио је у првој глави својих мемоара. По ономе што је написао, родио се 1881. у селу Бијело Брдо, у Срему,⁶ у породици Јевте и Миле Трбић.

Основну школу је завршио у родном селу, након чега је, пошто је породица осиромашила, као једанаестогодишњи дечак послат је 1892. са рођаком, учитељицом Милицом Петровић, у Србију.

⁴ Драгиша Стојадиновић, „Око Прилепа и Велеса, четничке успомене“, *Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот*, књ. 48 (1908), 315–329; исто, књ. 49 (1908), 53–68, 216–232; исто, књ. 50 (1909), 55–74.

⁵ Драгиша Стојадиновић, „Четничка борба у велешком селу Дренову 1907. године“, *Време* (Београд), 8. октобар 1939, 13; Драгиша Стојадиновић, „Четничка борба у велешком селу Дренову 1907. године“, *Време* (Београд), 9. октобар 1939, 6; Драгиша Стојадиновић, „Четничка борба у велешком селу Дренову 1907. године“, *Време* (Београд), 10. октобар 1939, 19; Драгиша Стојадиновић, „Четничка борба у велешком селу Дренову 1907. године“, *Време* (Београд), 11. октобар 1939, 10; Драгиша Стојадиновић, „Четничка борба у велешком селу Дренову 1907. године“, *Време* (Београд), 12. октобар 1939, 10; Драгиша Стојадиновић, „Четничка борба у велешком селу Дренову 1907. године“, *Време* (Београд), 13. октобар 1939, 10.

⁶ У свим осталим сачуваним писменим исказима Трбић је своју постојбину дефинисао као Славонију, али је по правилу назив родног села бележио по екавском изговору, као Бело Брдо.

Миличин супруг, Коста Николић је у то време био срески начелник у Параћину те се млади Трбић тамо и настанио. У Параћину је завршио два гимназијска разреда, а трећи и четврти у Алексинцу, где је Коста био премештен за начелника среза. По пензионисању Николић се 1897. преселио у родни Крагујевац, док је његов васпитник остао у Алексинцу, намерен да се надаље сам издржава. После краће службе код локалног ветеринара, Трбић је постао манастирски ђак и послушник у манастиру Св. Романа, одакле га је у свој манастир Височку Ржану код Пирота, одвео игуман Леонида Јергић. Из Ржане, под утицајем дела Доситеја Обрадовића, преко Бугарске, Трбић је отишао 1898. у Свету Гору, у манастир Хиландар, с намером да продужи школовање на богословији у Кареји.⁷

Поређење приказа раног детињства и школовања у Србији дат у мемоарима, са Државним календаром Краљевине Србије и Просветним гласником открива извесне недоследности. Коста Николић 1892. није био начелник Параћинског среза. Године 1895. био је начелник Моравског среза са седиштем у Прћиловици, да би тек наредне 1896. постао срески начелник Алексиначког среза. Након службе у Алексинцу, Николић није пензионисан, већ је премештен на место помоћника у начелство Моравског округа крајем 1897. или почетком 1898. године.⁸ Описујући школовање у Параћину, где је 1892. наводно похађао нижу гимназију, Трбић је навео да се сећа професора Чедо Марјановића и Михаила Илића, додајући да му је последњи предавао математику.⁹ Чедомир Марјановић је 1893–1894. боравио у Кијеву, на школовању у тамошњој Духовној академији те пре краја 1894, када се вратио у Србију, није ни могао предавати у Параћину. У Параћинској гимназији Марјановић је 1896–1897. предавао веронауку и немачки језик, док је у истом периоду Михаило Илић подучавао ученике рачуну, геометријском цртању, алгебри и геометрији.¹⁰ У

⁷ Василије Трбић, *Мемоари, казивање и доживљаји војводе велешког, књига прва 1898–1912, први део*, Александар Драшковић и Вељко Ђурић, ур. (Београд 2013), 25–27.

⁸ *Државни календар Краљевине Србије за годину 1895*, (Београд 1895), 194; *Државни календар Краљевине Србије за преступну годину 1896*, (Београд 1896), 167; *Државни календар Краљевине Србије за годину 1897*, (Београд 1897), 123; *Државни календар Краљевине Србије за годину 1898*, (Београд 1898), 60; *Државни календар Краљевине Србије за годину 1899*, (Београд 1899), 131.

⁹ В. Трбић, *Мемоари, казивање и доживљаји војводе велешког, књига прва 1898–1912, први део*, 26.

¹⁰ Марјановић се тек крајем 1894. вратио са студија у Србију, а Илић је 1895. предавао физику и геометријско цртање у гимназији у Крагујевцу (Љубинка Трговчевић, *Планирана елита, о студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку* (Београд 2003), 249; *Просветни*

мемоарима, уз наводе о школовању у Алексинцу, у две године пре 1897. Трбић казује да је директор тамошње гимназије тада био Мата Милинар, али да га је убрзо заменио Тихомир Ђорђевић.¹¹ Мата Млинар премештен је са места директора алексиначке гимназије септембра 1894, што поново доводи у питање Трбићеву хронологију.¹² Што се тиче игумана Леониде, он јесте 1898. био игуман манастира Височке Ржане те је у том погледу Трбићева хронологија тачна.¹³ Након поређења мемоарских казивања са савременим службеним прегледима чиновника просветне и полицијске струке стиче се утисак да је Трбић у Србију дошао нешто касније него што је навео у мемоарима, као и да је нижу гимназију у Параћину похађао доцније него што је тврдио, уколико се у њој уопште и школовао. Похађање алексиначке гимназије није могуће потврдити ни опореди, као ни то да ли је завршио укупно четири гимназијска разреда. Тврдња о пензионисању старатеља Косте је неистинита те се чини да је до одласка младог васпитника из породице која га је издржавала дошло због неких других разлога, које није могуће наслутити.

Боравак у Хиландару пре наводног убиства

У мемоарима је Трбић навео да је у Хиландар стигао преко Бугарске, у коју је уредно прешао с пасошем, док је кроз Османско царство до манастира путовао илегално. У Хиландар је стигао пред Благовести, 6. априла 1898,¹⁴ у жељу борбе српске дипломатије да из манастира истисне преовлађујући бугарски утицај. Описујући свој боравак у Хиландару, Трбић пише да је у манастиру обављао дужности помоћника архондара и помоћника скевофилакса,¹⁵ да би

гласник (1894), 536; *Државни календар Краљевине Србије за годину 1895*, 42; *Државни календар Краљевине Србије за преступну годину 1896*, 48; *Државни календар Краљевине Србије за годину 1897*, 29).

¹¹ В. Трбић, *Мемоари, казивање и доживљаји војводе велешког, књига прва 1898–1912, први део*, 26.

¹² *Просветни гласник* (1894), 389.

¹³ *Државни календар Краљевине Србије за годину 1898*, 145.

¹⁴ Сви датуми у главном тексту дати су по грегоријанском календару. У фуснотама, при цитирању архивских докумената датуми су дати и по тада у Србији важећем јулијански и по грегоријанском календару.

¹⁵ Трбић је прву дужност описао као службу помоћника манастирског гостионичара. Друга дужност „Параксевофилакса“, како Трбић наводи, подразумевала је поћничку службу гостионичара и собара високих гостију (В. Трбић, *Мемоари, казивање и доживљаји војводе велешког, књига прва 1898–1912, први део*, 30–31).

потом био послат на богословију у Кареју, коју је похађао четири године и коју је свршио пре маја 1902. године. Након завршене богословије, у двадесет и првој години, Трбић је по сопственом казивању пожелео да настави школовање у богословији у Атини или на Халци и из тог разлога је путовао у Београд, како би тамо за себе израдио стипендију. Стипендију није добио, наводећи да је место ње у Београду стекао само извесно обећање, без даљег прецизирања о томе ко му је обаћање дао и о чему се конкретно радило. Пажљиво читање излагања у мемоарима доводи до закључка да њихов творац никако није могао боравити четири године у Кареји. Пошто је навео да је у манастир стигао 6. априла 1898. и да је четири месеца служио као „параархондар”, пре него што је постао параскевофилак, чак и да је на потоњој дужности био само неколико дана, Трбић није могао од августа 1898. до маја 1902. завршити четворогодишње школовање. Иначе, пре помињања свог одласка у Кареју, будући војвода истиче да је претходно са осталим Србима у манастиру радио на томе да се у лавру што пре приме калуђери и ђаци из Србије. Преговори око слања поменутих калуђера и ђака у Хиландар вођени су 1900–1901.¹⁶ те је Трбић, према сопственој представи боравка на Светој Гори, могао провести у Кареји највише две до две и по године.

Поред очигледног раскорака у хронологији, о изостанку школовања у Кареји или бар завршетку тамошње богословске школе сведоче и искази самог Трбића из 1903, 1904. и 1906. године. Наиме, септембра 1903, приликом потражње новца за пут из Приштине до турско–српске границе, Трбић је тврдио српском приштинском конзулу Михаилу Марковићу да је као српски питомац похађао богословије у Атини и Кареји.¹⁷ Безмало годину доцније, у писму Министарству иностраних дела Трбић није поменуо Кареју, али је навео да је свршени богослов атинске богословије и да је завршио добровољну школу за учење грчког језика.¹⁸ У писму управи Друштва Светог Саве од 22. 6. 1906. Трбић је напустио тврдње о карејском школовању, али је навео да је у

¹⁶ Радмила Радић, *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896–1970* (Београд 1998), 44–46.

¹⁷ Василије Крстић и Љиљана Алексић-Пејковић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 2, Додатак 1, Организација Српска одбрана 1903–1905. из фондова Архива Србије* (Београд 2008), бр. 14.

¹⁸ Србија (даље: СР), Архив Србије (даље: АС), Министарство иностраних дела (даље: МИД), Просветно-политичко одељење (даље: ППО), 1904, ред 1648, бивши јеромонах В. Трбић, министру иностраних дела, 10/23. 7. 1904, 2/15. 8. 1904, бр. 3116.

Атини свршио богословске науке, а затим отишао у Хиландар где се замонашио.¹⁹ Пошто у Атини није могао боравити у периоду у коме је наводио да је био, судећи по проверљивим фактима о његовом кретању, тврдњу о похађању богословије у грчкој престоници треба сасвим одбацити. У случају карејске богословске школе или школе за описмењавање монаха, иако је искључено да ју је завршио, није искључено да је тамо неко време похађао наставу.

Замонашење, туча у Хиландару и повратак у Србију

Иако то нигде изреком није поменуо у својим сећањима, Трбић се замонашио у Хиландару и на постригу добио име Василије. Иначе, у мемоарима потоњи војвода нигде није поменуо чин замонашења, као ни чињеницу да му је крштено име било Стеван. Изостанак помена о примању монашког чина свакако је у вези с избегавањем помена мирског имена. При исказу који је дао Рашко-призренској митрополији, у Приштини септембра 1903, Стеван Трбић, односно јеромонах Василије, навео је да се закалуђерио 10. 3. 1900, а да је у чин јеромонаха рукоположен у Београду 20. 5. 1902. од стране београдског митрополита Инокентија, а на препоруку хиландарског братства.²⁰ Сукоб због кога је морао да напусти Хиландар у мемоарима је представио као тучу четири ђака солунске српске гимназије, који су у Хиландару проводили распуст, с два два пробугарски расположена хиландарска калуђера, родом из области Малеш у источном делу данашње Северне Македоније. Наведено је да су ђаци једног монаха, по имену Теодосије, убили, а другог теже ранили те да је након њиховог бекства и Трбић, као учесник у инциденту био приморан да побегне из Хиландара.²¹

Септембра 1903. Трбић се појавио у Приштини као јеромонах с тврдњом да је у Приштину дошао на препоруку српског солунског конзулата, који га је послао у Рашко-призренску епархију, у којој је постојала потреба за монасима. Тврдио је да је с београдским друштвом за посету грчкој изложби у Атини у јулу 1903. из

¹⁹ Србија (даље: СР), Архив Србије (даље: АС), Друштво Светог Саве (даље: ДСС), 1059, војвода В. Трбић, управи Друштва Светог Саве, 9/22. 6. 1906.

²⁰ СР, АС, МИД, ППО 1903, Т. 43, испит Василија Трбића у Приштини, 29. 8. /11. 9. 1903, бр. 1543, пп. но. 218.

²¹ В. Трбић, *Мемоари, казивање и доживљаји војводе велешког, књига прва 1898–1912, први део*, 36–37.

Београда отпутовао у престоницу Грчке, одакле је преко Бара, Црне Горе, Берана, Пећи и Девича, дошао у Приштину. Сумњајући у његов исказ, Митрополија је писала конзулату у Солуну и тражила обавештења о Трбићу. Конзулат је одрекао да је Василија препоручио Митрополији, износећи податке које је о њему имао. Солунски конзул Павле Денић је имао сазнања да пробугарска странка калуђера²² није сабрату Василију по његовом повратку из Београда признавала јеромонашки чин те је он на њих нахушкао четири ђака српске солунске гимназије, која су средином августа теже повредила, али не и убила двојицу калуђера.²² Тучу у манастиру, која није довела до убиства,²³ чији је био инспиратор, али не и учесник, Трбић је 1904. Министарству иностраних дела описивао као окршај који је резултирао смрћу представника ино-пробугарске струје од његове руке. Убиство, не једног, него најмање два калуђера, окарактерисао је као спас у последњем тренутку, јер је наводно убијени монах у дослуху са бугарским солунским дипломатским агентом Атанасом Шоповим спремао покољ свих Срба у Хиландару. Истом приликом Василије је истицао своју велику улогу у преотимању манастира од Бугара 1898–1900, у чему, судећи по савременој српској грађи није учествовао.²⁴ Убиства у Хиландару наводио је као своју заслугу и у писму управи Друштва Светог Саве 1906. године.²⁵ Свакако, на основу Трбићевих казивања Станислав Краков је у Пламену Четништва дао коначну верзију приче о хиландарском окршају. По Кракову калуђер Василије је убио тројицу бугарских калуђера који су носила акт којим се Хиландар преузимао из руку Срба и стављао под власт Бугара.²⁶

У периоду од августа 1902. и бекства из Хиландара па до позног лета 1903. готово је немогуће реконструисати Трбићево кретање. У мемоарима је потоњи војвода на следећи начин описао догађаје

²² В. Крестић и Љ. Алексић-Пејковић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, *Додатак 1, Организација Српска одбрана 1903–1905*. из фондова Архива Србије, бр. 14; СР, АС, МИД, ППО 1903, Т. 43, испит Василија Трбића у Приштини, 29. 8. /11. 9. 1903, бр. 1543, пп. но. 218.

²³ У списку братства манастира Хиландара из 1903, под редним бројем 39. налази се име јеромонаха Теодосија, родом из Малеша. Биће да је то „убијени” у тучи (Р. Радић, *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије*, документ бр. 5, у прилогу).

²⁴ СР, АС, МИД, ППО 1904, ред 1648, бивши јеромонах В. Трбић, министру иностраних дела, 10/23. 7. 1904, 2/15. 8. 1904, бр. 3116.

²⁵ СР, АС, ДСС, 1059, војвода В. Трбић, управи Друштва Светог Саве, 9/22. 6. 1906.

²⁶ С. Краков, *Пламен четништва*, 76.

након наводног убиства на Атосу. По бекству из Хиландара преко Солуна је возом отишао у Београд. Из престонице Краљевине Србије отпутовао је у Бијело Брдо, где је регулисао војну обавезу и извадио аустроугарски пасош. С тим пасошем је фебруара 1903. отишао у Солун, где су га у пролеће затекли терористички напади бугарских анархиста. Гоњен током рација, у вези са нападима, наводно је убио турског жандармеријског пуковника у четврти Зејтинлик. После убиства, прерушен је отишао у Атину, одатле бродом до Ријеке, потом истим начином из Ријеке у Котор, а из Котора, пешке, на Цетиње, где га је затекао Мајски преврат. По смени династија у Србији са Цетиња је отпутовао преко Скадра, Љеша, Струге, Битоља и Прилепа до Скопља, одакле је возом стигао у Врање.²⁷ У писму МИД-у из 1904. Трбић је своје бекство из Хиландара описао као готово епски догађај. Тврдио је да га је по шумама Атоса осам дана гонила турска војска, што је представио као лов на главу, јер су Бугари обећали Турцима бакшиш уколико ликвидирају виновника „убиства“ на Хиландару. Хранећи се лишћем и гасећи жеђ росом, после осам дана опсаде кришом је дошао до Солуна, где се јавио тамошњем српском конзулату, који му је омогућио пребацивање у Србију. У истом писму је навео да се у Солун из Србије вратио марта 1903, покренут вешћу да се у Турској спрема устанак. Због рација које су проузроковали солунски атентати морао је побећи на Крф. У Турску се вратио у јуну 1903, од када се „свуда борио против зулумћара“.²⁸ У писму управи Друштва Светог Саве из 1906. тврдио је да је четовао као комита војводе Бобева, односно Бобија Стојчева, кумановског војводе ТМОРО-а, за време Илинданског устанка. По пропасти устанка, по истом писму, вратио се у Србију. У Турску, у Скопље, се по истом писму вратио у јесен 1903. као члан групе представника Српске четничке организације која је преговарала о заједничкој четничко-комитској акцији у Повардарју.²⁹

Поређењем навода из мемоара, исказа датог у Приштини 1903, писама из 1904. и 1906. и преписке Митрополије и конзулата у

²⁷ В. Трбић, *Мемоари, казивање и доживљаји војводе велешког, књига прва 1898–1912, први део*, 37–39, 54.

²⁸ СР, АС, МИД, ППО 1904, ред 1648, бивши јеромонах В. Трбић, министру иностраних дела, 10/23. 7. 1904, 2/15. 8. 1904, бр. 3116.

²⁹ СР, АС, ДСС, 1059, војвода В. Трбић, управи Друштва Светог Саве, 9/22. 6. 1906; Љиљана Алексић-Пејковић и Живота Анић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, Организација Српска одбрана 1907. године из фондова Архива Србије, књ. 2, Додатак 3* (Београд 2008), бр. 42.

Солуну из септембра 1903. може се доћи до мало заједничких тачака. Сигурно је свега неколико чињеница. Једанаестог септембра 1903. Трбић је био у Приштини, где је давао исказ у Митрополији. У Приштину је стигао преко Дренице, где је Милошу Ранковићу,³⁰ богослову друге године Призренске богословије, у манастиру Девичу на чување оставио свој аустроугарски пасош.³¹ Чињеница да је имао аустроугарски пасош (бр. 1459), потврђује навод у мемоарима да је путовао у место рођења да регулише војну обавезу, јер на други начин није могао добити аустроугарски пасош. У Солуну је свакако боравио нешто пре почетка септембра 1903, будући да је солунски конзул у преписци са Митрополијом истакао да се Трбић „пре кратког времена” јављао конзулату.³²

Убиство турског жандармеријског пуковника, које Трбић описује у мемоарима, по свој прилици је накнадна измишљотина. Ликвидацију високог османског чиновника није навео као свој подвиг ни у једном свом писменом сачуваном исказу у периоду 1903–1906, што свакако не би пропустио да учини. Уз то, савремени дипломатски извештаји страних дипломатских представника из Солуна, који су бележили до детаља догађаје у вези с атентатима, не помињу ово убиство. Трбићеве наводе из 1906. о четовању са Бобијем Стојчевим у време Илинданског устанка није могуће потврдити нити опорети, будући да комитске четовође које су оставиле сећања о четовању лета 1903. у кумановској и скопској околини нису поменуле његово име. С друге стране, околност да је раније четовање с комитама и 1906. представљало неугодну успомену за српске четнике, Трбићев исказ о томе делује необично те је тешко помислити да би измислио догађаје који би могли да му окрње углед у четничким круговима.

Преговори са ТМОРО-ом и стварање организације на Козјаку

У мемоарима свој активни улазак у четничку акцију Трбић

³⁰ Милош Ранковић је заиста 1903. био богослов друге године Призренске богословије. *Богословију је завршио школске 1904/1905. (Петар Костић, Споменица 50-годишњице призренске богословско-учитељске школе 1871–1921 (Београд 1924, 149)).*

³¹ СР, АС, МИД, ППО 1903, Т. 43, испит Василија Трбића у Приштини, 29. 8. /11. 9. 1903, бр. 1543, пп. но. 218.

³² В. Крестић и Љ. Алексић-Пејковић, ур. *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, Додатак 1, *Организација Српска одбрана 1903–1905. из фондова Архива Србије*, бр. 14.

смешта у октобар 1903. године. Тада је у Скопљу са Михаилом Манчићем, кројачем из Скопља, и Светозаром Томићем, заступником директора српске скопске гимназије, преговарао о сарадњи Срба са Тајном македонско–дринском револуционарном организацијом (ТМОРО). У својим сећањима, Трбић је тврдио да су преговори о сарадњи српских чета са ТМОРО-ом његовом иницијативом прекинути због питања језика на коме ће савезници комуницирати, услед инсистирања комита на употреби бугарског језика. Након боравка у Скопљу, Трбић је по мемоарима, након добијања препоруке из скопске патријаршијске митрополије отишао у манастир Св. Прохор Пчињски и из њега, као центра, почео у сарадњи са локалним учитељима и првацима те Живојином Рафајловићем, шефом Извршног одбора српске четничке организације у Врању, да плете мрежу српске четничке теренске организације од српско–турске границе до манастира.³³ Тајни преговори Срба и комита заиста су вођени у време које Трбић назначаву у мемоарима и у њима се, између осталог, заиста и расправљало о томе на ком језику ће се водити будућа преписка. Међутим, проблем употребе српског језика није био проблем за комите како Трбић наводи, већ питање поделе рејона и команде над српским четама.³⁴ Чињенице да је врло узак круг људи био упознат у садржај преговора између српског Министарства иностраних дела и четничке организације са ТМОРО-ом и да су тачке о којима се преговарало остале тајна за већину чланова Српске четничке организације, потврђују да је Трбић заиста учествовао у разговорима. Он је, уосталом, то и сам истицао у писмима управи Друштва Светог Саве и Централном одбору Српске четничке организације 1906. године.³⁵ Опис стварања организације на Козјаку, око манастира Св. Прохора, такође је по свој прилици аутентичан. Као сараднике Трбић у мемоарима поред Рафајловића наводи игумана манастира Владимира Протића, манастирског епитропа Недељка Ковачевића, кумановског проту Атанасија-

³³ В. Трбић, *Мемоари, казивање и доживљаји војводе велешког, књига прва 1898–1912, први део*, 56–57.

³⁴ 34 Љубен Лапе, ур., „Документи за положбата во Македонија и во организацијата во првата половина од 1904 година“, *Гласник на Институтот за национална историја* 5–2 (1961), бр. 10.

³⁵ Љ. Алексић-Пејковић и Ж. Анић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903/1914, Организација Српска одбрана 1907. године из фондова Архива Србије, књ. 2, Додатак 3*, бр. 42.

Ташка Петровића, кумановске учитеље Јована Мурговића и Јована Цакића, учитеља Косту Анђелковића из села Пелинце и управитеља прешевских школа Лазара Божовића. Почетком фебруара 1904. српски скопски конзул Михаило Г. Ристић жалио се на илегални организациони четнички рад неких Срба у околини српско-турске границе. Између осталог, конзул је навео да је са поуздане стране дознао да се по тим крајевима креће неки наш „калуђер“. Калуђер, кога је конзул ставио под наводнике, свакако је био Трбић, јер се са резултатима његовог рада Ристић убрзо ближе упознао и довео их у везу с Живојином Рафајловићем, који је у свој рад мимо знања конзулата укључио помињаног Лазара Божовића.³⁶

Убиство Шериф-бега и борба код Спанчевца

У мемоарима је Трбић убиство Шериф-бега описао као укидање зулума у Горњој Пчињи. По тексту мемоара, бег је био закупац десетка у 12 села те је дажбине насилно убирао у вишеструком износу од сељака. Одлуку о убиству, по сопственом казивању, Василије је донео након сусрета са бегом у манастиру Св. Прохора. Водећи рачуна да манастир остане некомпромитован, заседу Шериф-бегу са пратиоцем Миланом поставио је у атару села Пелинца. Бега је убио 3. 2. 1904. године, а затим се вратио у манастир и остао у Турској све до краја истраге, три дана касније. Лукаво осигуравши себи алиби код локалног муслимана, манастирског гаваза, чак је тражио и добио од турских власти пратњу до српске границе. У оквиру описа истраге, навео је да су истражитељи бега нашли потпуно нагог у плићаку реке Пчиње те је у вези са тим написао да су га вероватно мртвог опљачкали пролазници који су тог дана ишли на пазар у Куманово.³⁷ По сазнањима до којих је дошао фебруара 1904, на основу казивања поузданих људи, српски скопски конзул Михаило Г. Ристић, убиство и истрага убиства Шериф-бега текли су на следећи начин.

³⁶ Андрија Раденић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 1, св. 1, (Београд 1991), бр. 524; Андрија Раденић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 1, св. 2 (Београд 1998), бр. 4; В. Крестић и Ж. Алексић-Пејковић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, Додатак 1, *Организација Српска одбрана 1903–1905*, из фондова Архива Србије, бр. 24.

³⁷ В. Трбић, *Мемоари, казивање и доживљаји војводе велешког, књига прва 1898–1912*, први део, 59–62.

У другој половини јануара 1904. на међи Кумановске и Прешевске казе, на путу између манастира Св. Прохора Пчињског и села Пелинце, убијен је старац Шериф-бег од скоро седамдесет година. Убио га је извесни „калуђер” о чијем кретању је конзул одраније имао информације. Сутрадан по убиству „калуђер” је послао Стошу, егзархисту из Пелинца, да провери да ли је Шериф-бег подлегао, јер је након пуцња на бега убица побегао с бусије. Стоша је отишао на поприште и с убијеног скинуо одело, бисаге и пушку те их однео својој кући, док је „калуђер” пребегао у Србију. Српски конзул је о понашању Шериф-бега према Србима добио опречне информације. Једни су тврдили да је у финансијском смислу злостављао локалне Србе, као закупац десетка, док су други порицали да је био зулумћар, већ да је убијен због приличне суме новца коју је носио са собом у тренутку погибије. Будући да је Шериф-бегов син био чиновник у Куманову, а он сам као богат човек, утицајан међу муслиманима, извршена је детаљна истрага и претрес у Пелинцу приликом које су код Стоше нађене ствари убијеног. Власти су због овог убиства ухапсили Стошу и још осам житеља села Пелинца. Сумирајући информације до којих је дошао, конзул Ристић надлежнима је материјалну корист изнео као главни мотив убиства.³⁸ Сам Василије Трбић је нешто више од две године након убиства у писму Централном одбору Српске четничке организације дао опис догађаја код села Пелинца. Као и у мемоарима, бега је описао као богаташа и зулумћара, кога је убио да би спасио српски народ од финансијског израбљивања. У писму је навео да је спалио потврде и признанице о српским дуговањима Шериф-бегу које је нашао код њега те тако поништио дуг Срба од чак 3 000 турских лира. Са бега је истом приликом скинуо златом извезено одело, које је и било мотив његовог писма, будући да га је оставио у српском конзулату у Солуну те га је потраживао као својину и успомену на „мегдан”.³⁹

На основу свега изнетог, јасно је да је Трбић у мемоарима свесно и намерно лажно приказао скидање одела с бега, свакако да би отклонио сумњу да је убиство извршио због материјалне користи.

³⁸ А. Раденић, *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 1, св. 2, бр. 4.

³⁹ Убиство бега, „српског крволока” Трбић је истакао као заслугу и у једном писму из марта 1906, али без детаљисања (Љиљана Алексић-Пејковић и Живота Анић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, Организација Српска одбрана 1906. године из фондова Архива Србије*, књ. 2, Додатак 2 (Београд 2007), бр. 42, 94.

О новцу који је бег носио са собом није написао ништа ни у мемоарима ни у писмима, али је у писму навео да је спалио признанице дужника. Последње упућује на то да је поред признаница било и новца, те мишљење конзула Ристића да је пљачка била мотив убиства, посебно када се има у виду да је Шериф-бег разоденут, делује основано.

У наставку приповедања о организовању пчињског краја и убиства зулумћара Шериф-бега, Трбић је у мемоарима описао како је убрзо, у марту 1904, поново прешао границу и затворио бугарску школу у селу Спанчевцу. Убрзо након тога, пушкарао се са једном турском патролом код села Света Петка, због чега га је по повратку у Србију ухапсио врањски начелник.⁴⁰ У писму Централном одбору Српске четничке организацији из марта 1906. Трбић није поменуо бугарску школу, али је тврдио да је 1. 3. 1904. водио борбу са турском војском код села Спанчевца те да је то био први сукоб српских четника са турском војском.⁴¹

Бугарска школа у Спанчевцу, нити игде у Прешевској кази, није постојала 1904. те се тврдња о њеном затварању мора сасвим одбацити. Око Свете Петке и Спанчевца заиста је било пушкарања 3. 3. 1904. године. Међутим, скопски конзул Михаило Г. Ристић, догађај у Спанчевцу под тим датумом није описао као сукоб четника и патроле. По конзулу, извесни Стоша Ђорђевић из Свете Петке пошао је тог дана да из села Спанчевца доведе удату сестру својој кући у госте. У Спанчевцу, код куће извесног Косте Стошића, Стошу је пресрела турска војна патрола и убила га из пушака. Домаћин оближње куће, Коста, уплашен пуцњавом, припуцао је, како би призвао помоћ. Турска патрола је припуцала на Костину кућу, а затим га ухапсила под оптужбом да је он убио Стошу из Свете Петке.⁴² Турске власти другачије су приказивале овај догађај. По информацијама које је имао београдски османски посланик Фети-паша, 3. марта 1904. српско-турску границу је прешла комитска чета од десет до петнаест људи, али је убрзо, у близини села Буштрања, налетела на турску патролу. У пушкарању

⁴⁰ В. Трбић, *Мемоари, казивање и доживљаји војводе велешког, књига прва 1898–1912, први део*, 62–63.

⁴¹ Љ. Алексић-Пејковић и Ж. Анић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, Организација Српска одбрана 1907. године из фондова Архива Србије, књ. 2, Додатак 3, бр. 42.*

⁴² А. Раденић, *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 1, св. 2, бр. 169*

је теже рањен један човек, а петорицу комита је похапсила српска жандармерија по њиховом преласку турско-српске границе, на основу жалбе турског граничног комесара.⁴³ Станислав Краков је по Трбићевим исказима датирао борбу код Спанчевца 2/3. 3. 1904, описујући је као сукоб са патролом и констатујући да је у Врању по повратку ухапшено свих пет четника.⁴⁴

Дакле, пушкарање код Спанчевца, упркос сазнањима српског конзула Ристића, представљало је по свему судећи неуспели четнички прелаз Трбића са четири друга у дубину Турске. Трбићева тврдња да је био ухапшен због овог сукоба поклапа се са информацијама које је имао Фети-паша. Сукоб код Спанчевца, турске власти иначе нису у званичној статистици третирале као борбу с четом, већ као гранични инцидент.

Путовођа, четник, затвореник

Две удружене српске чете, од укупно 24 или 25 четника, под војводама Анђелком Алексићем из кичевског села Мидинца и Ђорђем Цветковићем из полошког села Лешока, у жестокој борби са турском војском и локалним Албанцима уништена је до последњег човека 25. маја 1904. године.⁴⁵ Путовођа две чете, које су послате мимо знања српских власти, био је управо Трбић. Како сам наводи у мемоарима, будући добро упознат са пограничним тереном, Василије је требало да проведе чете до области Порече,⁴⁶ преко Вардара, али се са војводама посвађао око трасе пута те је остао на граници. Слање чета од стране Рафајловића без обавештавања Министарства иностраних дела и изгибија, која је могла да компромитује Србију спрам Турске, разгневили су српску владу те је окружном начелнику Драгићу Павловићу наређено хапшење свих четника и комита у Врању и Врањском округу. Међу ухапшенима налазили су се и „поп” Василије Трбић и будући војвода Крста Ковачевић. За разлику од осталих ухапшених, Ковачевић и Трбић нису спроведени у Ниш, већ су задржани у Врању, како би сведочили против Рафајловића, против кога се

⁴³ Андрија Раденић, ур., Аустро-Угарска и Србија 1903–1918, документи из бечких архива, књ. 1, 1903, (Београд 1973), бр. 84.

⁴⁴ С. Краков, Пламен четништва, 116–117.

⁴⁵ Владимир Илић, *Српска четничка акција 1903–1912* (Београд 2005), 40–42.

⁴⁶ В. Трбић, *Мемоари, казивање и доживљаји војводе велешког, књига прва 1898–1912, први део*, 63–64.

спремао судски поступак.⁴⁷ Ово хапшење Трбић иначе није поменуо у мемоарима.

Почетком августа 1904, као четник војводе Ђорђа Цветковића из Лабуништа, Трбић је отишао у област Дримкол код Струге. У исто време, преко границе су прешле и чете војвода Ристе Цветковића Девичког за Порече, Глигора Соколовића за прилепски крај и Вељка Мандарчевића за Скопску Црну Гору. Још на путу српске чете су се на неки начин нашле у окружењу чета ТМОРО-а са којима су се у то време налазиле у неискреном, али ипак савезничком односу. На путу је већи део четника војводе Ђорђа Цветковића пришао комитама, те је у Дримкол стигло свега пет четника, међу којима и Трбић. Он није желео да остане у Дримколу због немогућности да делује те је убрзо, већ у октобру, одлучио да се врати у Србију. Заједно са четницима Јованом Божиновићем и Костом из косовског села Коњуха, које је наговорио да му се придруже, Трбић је прешао реку Дрим и преко данашње Албаније кренуо ка Скадру, одакле је планирао да се преко Црне Горе домогне Србије.⁴⁸ У Скадру је, међутим, ухапшен средином децембра 1904. заједно са сапутницима. Преко Скадра, Љеша, Тиране, Елбасана, Струге и Охрида, затворници су пешке по цичи зими спроведени у Битољ, у тамницу. Свестан да турске власти нису имале никаквих доказа да је био комита, Трбић је упорно тврдио да се зове Стеван Николић и да је дописник Београдских новина, а уз то је поседовао и пасош, свакако српски, који је гласио на име којим се представљао. Искористио је и своје аустроугарско познанство те се јавио и аустроугарском конзулату у Битољу, који је интервенисао у његову корист.⁴⁹ Гаранције Светозара Ћурчића,

⁴⁷ Судски процес против Рафајловића на крају није поведен (Србија (даље: СР) Архив Србије (даље: АС), Министарство унутрашњих дела-поверљиво (даље: МУД-ПОВ), 1904, кутија 1, начелник Врањског округа, Д. Павловић, председнику министарства и заступнику министра унутрашњих дела С. Грујићу, 31. 5. /13. 6. 1904, пов. бр. 294.

⁴⁸ В. Крестић и Љ. Алексић-Пејковић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. 2, Додатак 1, *Организација Српска одбрана 1903-1905*. из фондова Архива Србије, бр. 36, 77; Анђелко Крстић, Сећања, Владимир Цветановић, ур. (Београд 2000), 8889; Анђелко Крстић, „Наша четничка акција у Дримколу“, *Јужни преглед* 3 (1930), 286.

⁴⁹ АС, МИД, ППО 1904, ред 148, српски конзул у Битољу С. Станојевић, МИД-у, 2/15. 12. 1905, пп. но. 5405; Исто, битољски конзул С. Станојевић, министру иностраних дела Н. Пашићу, 20. 12. 1904. /2. 1. 1905, пп. но. 5648; В. Крестић и Љ. Алексић-Пејковић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. 2, Додатак 1, *Организација Српска одбрана 1903-1905*. из фондова Архива Србије, бр. 141; Љ. Алексић-Пејковић и Ж. Анић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, *Организација Српска одбрана 1907. године* из фондова Архива Србије, књ. 2, Додатак 3, бр. 42.

власника Београдских новина, српске, вероватно и аустроугарске дипломатије, као и пасош, омогућили су Трбићу да почетком 1905. буде ослобођен, након чега је отпутовао у Србију.⁵⁰

За разлику од приказа свог живота до 1904. у мемоарима, Трбићев опис дримколског четовања, путовања преко Арбаније, хапшења, спровођења у Битољ и ослобођења, у главним цртама се слаже са савременим документарним изворима и сећањима Анђелка Крстића, дримколског учитеља који је био упознат с тим сегментом војводине биографије. Неке детаље Трбић је ипак прећутао или приказао у супротности с фактима. Наиме, нигде није поменуо да је у Битољу добио новчану помоћ од тамошњег одбора Српске четничке организације, док је навео да му је „новинарско“ име у пасошу било Стеван Тршић и да је путну исправу добио тек по ослобођењу из тамнице. Име Стеван Николић, је свакако било име под којим је вођен у Србији пре замонашења, као у синовљеник Косте Николића, те је на то име само и могао добити српски пасош. У једном од ранијих поглавља мемоара, Трбић је навео да у Турској никада није користио српски пасош, како не би компромитовао званичну Србију, што очигледно није била истина. С тим у вези навео је да је у Скадру ухапшен и због тога што није имао путне исправе.⁵¹ Причу о добијању пасоша у Битољу очигледно је смислио да би прикрио чињеницу да је несмотрено у четовање понео са собом српски пасош.⁵²

Стеван Тршић и ново хапшење

Након краћег боравка и опоравка у Београду, Трбић је већ средином маја 1905. кренуо у нову авантуру. По пуштању из битољског затвора обрео се у Солуну, где се повезао са управитељем српских основних школа у Ђевђелијској кази, Спасојем Илићем. Српска настава у овој кази, која је административно спадала у Солунски вилајет, налазила се под двоструким

⁵⁰ В. Трбић, *Мемоари, казивање и доживљаји војводе велешког, књига прва 1898–1912, први део*, 81–95.

⁵¹ У мемоарима тврди да је спалио пасош.

⁵² В. Трбић, *Мемоари, казивање и доживљаји војводе велешког, књига прва 1898–1912, први део*, 37, 95; В. Крстић и Љ. Алексић-Пејковић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 2, Додатак 1, Организација Српска одбрана 1903–1905. из фондова Архива Србије*, бр. 141.

притиском комитских чета ТМОРО-а и андартских грчких чета. Српске основне школе 1904. су у Ђевђелијској кази постојале у Ђевђелији и селима Стојкову, Грчишту, Сехову, Богородици, Богданцима и Мачукову. Међутим, изузев богородичке, где је школу 1905. отворио учитељ Стеван Тановић, због комитских претњи су све српске школе биле затворене.⁵³ Спасоје Илић је 15. 5. 1905. из Солуна заједно са Трбићем стигао у Београд, где је од Министарства иностраних дела тражио да се Василију изда пасош и „провизорно сведочанство” о свршеном школовању на име под којим би му био издат пасош. Илић је истицао да је Трбић добро познат турској полицији на граници код Враћа те је тражио путни трошак за себе и њега преко Цариграда до Солуна, како би се заобишао Косовски вилајет.⁵⁴

Трбићу је убрзо свакако издат пасош и сведочанство на име Стеван Тршић те је већ у мају стигао у Ђевђелију. У Ђевђелији се сместио код Илића, са којим се побратимио. Пријатељство два побратима покварило се већ у јуну, јер је Трбић злоупотребио гостопримство, ушавши у љубавну везу са учитељицом Маријом, супругом Спасоја Илића. Преварени супруг и изневерени побратим, покушао је да изврши самоубиство у школи, што је скренуло пажњу полиције на Трбића/Тршића. Убрзо, почетком јуна 1905. бивши калуђер је ухапшен услед потказивања локалног турског шпијуна Петра Паскаљевића. Денунцијант је знао много тога о Трбићу те је полицији у Солуну, где је ухапшени спроведен, сведочио да он није Стеван Тршић, већ Василије Трбић, који је убио једног калуђера на Хиландару и две године четовао са неким револуционарним четама, те да није српски, већ аустроугарски поданик. Као поткрепу својих тврдњи, шпијун је поднео Трбићеву фотографију, на којој је овај позирао наоружан, у арнаутском оделу, под фесом односно обучен као комита. На испиту пред полицијом, Трбић је одбацивао оптужбе, тврдећи, у уверењу да је издат од стране Илића, да је лажно оптужен због неморалне жене, која га је „на грех навукла” те да се ради о освети њеног мужа, који лажима покушава да га пошаље на робију. Шеф солунске полиције је

⁵³ Љ. Алесић-Пејковић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 1, св. 3-1, (Београд 2014), бр. 31, 52;

⁵⁴ В. Крестић и Љ. Алесић-Пејковић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, *Додатак 1, Организација Српска одбрана 1903–1905. из фондова Архива Србије*, бр. 72, 214.

поверовао ухапшеном, у толикој мери, да је чак размишљао да Илића и Паскаљевића гони због клевете. На крају је ипак одлучио да оптуженог задржи под стражом у хотелу, док не стигну обавештења из Скопља и Битоља о Василију Трбићу. Солунски српски конзулат, свестан правог идентитета ухапшеног, сматрао је решење повољним, очекујући Трбићево бекство.⁵⁵

У мемоарима Трбић није споменуо Спасоја Илића, његову супругу, нити компромитујућу фотографију. Тврдио је да је у сарадњи са српским солунским конзулом поотварао затворене српске школе у Ђевђелијској кази и учитељима набавио супругу, нити компромитујућу фотографију. Тврдио је да је у сарадњи са српским солунским конзулом поотварао затворене српске школе у Ђевђелијској кази и учитељима набавио револвере, добио благослов турских власти за српски просветни рад и генерално искоренио страх код српских просветара. Своје хапшење датирао је 30. маја 1905, што је по свему судећи тачан датум.⁵⁶

Даљи приказ Трбићеве судбине у мемоарима, нажалост, није могуће до детаља контролисати консултовањем сачуване грађе, али је неке његове исказе могуће проверити. Наиме, Трбић наводи да је, док је лежао у солунском затвору, из Свете Горе јављено да он није тражени Василије, али да је из Скопља стигло обавештење да је Василије Трбић у одсуству осуђен на смрт за убиство Шериф-бега. Због тога је тамо послат на сучељење са сведоцима по том предмету. У Скопљу су синови Шериф-бега опорекли да је оптужени убица њиховог оца, наводно на наговор кумановског учитеља Јована Цакића и локалног првака Ђорђа Денковића. Међутим, свештеник Гаџа из пчињског села „Лесковца“ идентификовао је оптуженика и као Василија Трбића и као беговог убицу. Смртна казна имала је након тога да се изврши, али је у последњи час од стране султана стигло помиловање у виду преиначења смртне у казну вечите робије. Како Трбић тврди, на султана је утицао Фети-паша, београдски турски посланик, на иницијативу Стевана Ђурчића уредника *Београдских новина*, Трбићевог заштитника и посланиковог пријатеља. Осуђеник је после поми-

⁵⁵ АС, МИД, ППО 1905, ред 827, вицеконзул солунског конзулата С. Томић, МИД-у, 21. 5/3. 6. 1905, пп. но. 381, пп. бр. 2159; исти, истом, 23. 5. /5. 6. 1905, пп. но. 393, 25. 5. /7. 6. 1905, пп. но. 2192; Исто, скопски конзул М. Ристић, МИД-у, 30. 5. /12. 6. 1905, без броја.

⁵⁶ В. Трбић, *Мемоари, казивање и доживљаји војводе велешког, књига прва 1898-1912, први део*, 95-97.

ловања пребачен у Солун, где је преко аустроугарског конзулата стигло потпуно помиловање, односно амнестија. Наводно, Василије Трбић, као аустроугарски поданик, ослобођен је под условом да напусти Османско царство и врати се у земљу рођења. Трбић је укрцан на брод за Ријеку. У Ријеци је, по мемоарима, захваљујући грешци чиновника, избегао стражарни спровод те је возом отишао до Загреба, одакле пешке до Сремске Митровице, а одатле, новембра 1905. илегално преко Саве у Србију.⁵⁷

Суочавање у Скопљу приказано у мемоарима, ако се уопште догодило, није се одвијало онако како је описано у мемоарима. Поп Анта, звани Гаџа, из пчињског села Леснице, а не „Лесковице“, човек који је наводно коштао Трбића осуде 1905, убијен је од стране чланова Српске четничке организације због шпијунирања и потказивања Срба Турцима још у јесен 1904. године.⁵⁸ У писмима управи Друштва Светог Саве из 1906. Трбић наводи да је био управитељ српских школа у Ђевђелији (!) те да је тада издан и осуђен на 101 годину робије као бунтовник, али да је на крају помилован.⁵⁹ У писму Централном одбору Српске четничке организације из исте године, пише, међутим, да је два пута осуђен на смрт од скопског суда и од солунског на 101 годину робије. На месту где приповеда о свом ослобођењу помоћу аустроугарског конзулата, Трбић је у мемоарим раније навео како је конзулат сазнао за његов случај, али је истакао да је његов разговор са солунским аустроугарским конзулом слушао конзулатски чиновник Леонид Чудић, Србин, који је после Првог светског рата дијалог објавио у књизи *Како сам се вратио своме народу*.⁶¹

Чудић је заиста објавио своје успомене. У њима је написао да је аустроугарски конзулат из Скопља послао у солунски конзулат Василија, Стевана Трбића, кога је као аустроугарског поданика избавио из скопског затвора, у који је запао због умешаности у

⁵⁷ Исто, 98–112.

⁵⁸ В. Крестић и Љ. Алексић-Пејковић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, Додатак 1, Организација Српска одбрана 1903–1905. из фондова Архива Србије, бр. 74; ДСПКС, књ. 2, 3-1, бр. 207.

⁵⁹ АС, ДСС, 1059, војвода В. Трбић, управи Друштва Светог Саве, 9/22. 6. 1906.

⁶⁰ Љ. Алексић-Пејковић и Ж. Анић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, Организација Српска одбрана 1907. године из фондова Архива Србије, књ. 2, Додатак 3, бр. 42.

⁶¹ В. Трбић, *Мемоари, казивање и доживљаји војводе велешког, књига прва 1898–1912, први део*, 109–110.

убиство „Шакир-бега” те га је послао у Солун, да би преко Трста био враћен у Бијело Брдо. По Чудићу, Трбић је тражио да види неког вишег конзулатског чиновника, износећи да је из завичаја у Србију прешао као дечак, да је у Краљевини завршио школе и да је потом, радио као учитељ у Ђевђелији, где је услед интрига ухапшен и да је шест месеци лежао у затвору, у ланцима. Тражио је помоћ од аустроугарског конзулата како би од српског наплатио своје заостале учитељске плате, пошто у завичај није желео да се врати. Када је открио да је Чудић Србин, Трбић је „прекинуо да га вара”. Рекао му је да је заправо војвода Василије Стеван Трбић, да је убио бега, затим да је као новинар путовао Албанијом, те да су га Турци бацили у тамницу из које је побегао и придружио се бугарским комитама, јер у време његовог одметања српских није било, како се закалуђерио и украо из хиландарске библиотеке књиге, на основу којих је Србима досуђен Хиландар, те да је потом био српски комита и да је побио много Турака и Арнаута. Трбић је у поверљивости отишао још даље те је код српског солунског вицеконзула Томића у друштву са Чудићем тражио одело убијеног бега. Чудић на срећу није надлежнима открио умешаност српских конзулата у четничку акцију, оправдавши Трбићево поверење.⁶² Аустроугарски скопски конзул Готлиб Пара, писао је марта 1906. надређенима из Скопља да у велешкој околини као српски војвода делује Стеван, Василије Трбић, родом из Вировитице у Славонији. Пара је том приликом навео да је Стевану/Василију суђено у Скопљу поводом убиства „Шафир-бега” и хиландарског калуђера, али да је ослобођен, услед обеснажења оптужнице. Пара није навео да је оптуженог избавио, нити да га је послао у Солун.⁶³

Чудићева сећања и Парине тврдње потврђују да је Трбић заиста изведен пред скопски суд због убиства Шериф-бега. С друге стране, показују да је ослобођен оптужбе, а не осуђен па помилован. Присилно путовање у завичај, које је по Чудићу избегао, Трбић је по свој прилици измислио како би приказао своје везе са аустро-

⁶² Леонид Чудић, *Дипломатске успомене из скорашње прошлости, Македонија 1904–1908, Аустро-Угарска и Србија 1908–1912, Јужна Америка 1912–1919* (1920), 46.

⁶³ Пара је фебруара 1906. у једном извештају Министарству иностраних дела навео да је Трбићу име Стеван и да је рођен у Вировитици у Славонији. О њему је „знао” и то да је три године био калуђер у Црној Гори, након чега је био учитељ у српској школи у Ђевђелији. Трбић је очигледно и скопском конзлату дао нетачне информације о својој биографији (Данчо Зографски, ур., *Австриски документи за историјата на македонски народ 1905–1906, том 1* (Скопје 1977), бр. 87.)

угарским конзулатом на другачији начин. У том смислу је карактеристично да у писмима из 1906. своје путовање Ријека – Загреб – Сремска Митровица – Београд није споменуо. У Београд се ослобођени бивши калуђер, четнички путовођа, четник и учитељ вратио средином октобра 1905. године.⁶⁴ После краћег одмора, већ почетком децембра исте године, по први пут је од Централног одбора Српске четничке организације одређен за војводу. Дата му је чета од 20 четника, коју је преко границе превео последњих дана 1905. године.⁶⁵

Закључак

Један од најзначајнијих српских четничких војвода, учесника четничке акције у Старој Србији 1897–1912, Василије Трбић, за собом је оставио рукопис мемоара, који су објављени тек 1996. године. Трбићеви мемоари представљају до данас једине објављене мемоаре једног четничког војводе из периода пре балканских ратова.

Трбићева биографија до 1906, онако како је приказана у његовим мемоарима, представља врло интересантно штиво те на моменте наличи на авантуристички роман. Поређењем Трбићевих писмених и усмених исказа датих Рашко-призренској митрополији, српском солунском конзулату, Централном одбору Српске четничке организације и управи Друштва Светог Саве 1903–1906, као и других савремених извора, дошло се до закључка да је српски војвода своју биографију до почетка 1906. плански улепшавао прећуткујући непријатне детаље и сасвим измишљајући поједине епизоде. Критика Трбићевих исказа дата у овом раду корисна је за историју манастира Хиландара, српске четничке акције и историје српске дипломатије.

⁶⁴ Љ. Алексић-Пејковић и Ж. Анић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, Организација Српска одбрана 1906. године из фондова Архива Србије*, књ. 2, Додатак 2, бр. 42.

⁶⁵ В. Крестић и Љ. Алексић-Пејковић, ур., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, Додатак 1, *Организација Српска одбрана 1903–1905. из фондова Архива Србије*, бр. 441, 458.

Summary

Vasilije Trbic From the Hilandar Monastery Hierodeacon to Serbian Veles Duke (An Appendix to Biographic Study 1881–1906)

This paper gives a critic on the autobiographical data from the memoires of Vasilije Trbic, a Serbian chetnik duke from the era of Serbian chetnik action in the Old Serbia at the beginning of the 20th century. The accounts from the memoires were compared to the unpublished archival materials from Serbia, as well as to the published materials from Serbia and Austro-Hungary, and other published sources from Serbia.

Keywords: *Vasilije Trbic, Hilandar Monastery, Macedonian Question, Serbian chetnik action, Old Serbia.*